

15. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.) / А. І. Чуткий. – Ніжин, 2013. – 524 с.

16. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: історія евакуації до Саратова та повернення до Києва / А. І. Чуткий // Шостяга міжнародного Дунарауського читання. – Гомель, 2008. – Ч.1. – С.46–59.

17. Чуткий А. І. Київський університет у 1914–1916 рр.: забута історія першої евакуації / А. І. Чуткий // Історичний журнал. – 2008. – №4. – С.71–81.

References

1. Dergavnyi archiv m. Kieva. – F.153. – Op.1. – Spr.421. Musey tovarosnavstva. Kniga gertvodavzif.
2. Tam samo. – Op.8. – Spr.837. Zirkulyary direktora institutu... notatki do budivniztva sporudi musey tovarosnavstva.
3. Tam samo. – Op.8. – Spr.1150. Pro sbir kolekziy dlya museyu tovarosnavstva.
4. Tam samo. – Op.8. – Spr.1151. Opisi kolekziy, sco nadijehli do institutu v 1916 r.
5. Tam samo. – Op.8. – Spr.1330. Svit pro diyalnist museyu tovarosnavstva ta kabinetu tovgivli sa 1914–1915 navschalniy ric.
6. Tam samo. – Op.8. – Spr.1331. Pro vlahtuvanya schoidnoi vistavki pri musei tovarosnavstva.
7. Tam samo. – Op.13. – Spr.1a. Zirkulyary ministerstva osvity t.sv. Ukrainskoi Narodnoi Respublici.
8. Economischna istoriya Ukraini: ist.–econ. doslidg. / [T. A. Babuchevich ta in.; vidp. red. V. A. Smolyi]. – K.: Nica–Zentr, 2011. – T.2. – 607 s.
9. Matyach I. B. Osoba v ukrainskiy archiviziti: Biografichni narysi / I. B. Matyach. – K., 2001. – 228 s.
10. Matyach I. B. Perchiiy vichiy navschalniy saklad archivnogo profily v Ukraini (S istorii Kiiivskogo archeologischnogo institutu) / I. B. Matyach // Ukrainkiy archeografischniy chorischnik. – 1999. – Vip.3–4. – S.264–290.
11. Musey tovarovedeniya pri Kievskom kommerscheskom institute. – K.: Tip. I. I. Schokolova, 1913. – 53 s.
12. Musei Ukraini XIX – poschatku XX stolit: Sbirnik naukovich praz / E. M. Peskova, L. D. Fedorova. – NAN Ukraini, 2005. – 282 s.
13. Ostapenko S. S. Persidskiy ryinok i ego snaschenie dlya Rossii / S. S. Ostapenko // Isvestiya Kivskogo Kommerscheskogo Instituta. – K., 1912. – Kn. XVII. – 20 + 23 + 115 + 4 s.
14. Otchet o Musee tovarovedeniya pri Kievskom kommerscheskom institute. – K.: Tip. I. I. Schokolova, 1910. – 63 s.
15. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.) / А. І. Чуткий. – Ніжин, 2013. – 524 с.
16. Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: історія евакуації до Саратова та повернення до Києва / А. І. Чуткий // Чостія міжнародного Дунарауського читання. – Гомель, 2008. – Ч.1. – С.46–59.
17. Чуткий А. І. Київський університет у 1914–1916 рр.: забута історія першої евакуації / А. І. Чуткий // Історичний журнал. – 2008. – №4. – С.71–81.

Chutkyi A. I., Doctor of Historical Sciences, associate Professor, Department of history and theory of economy, Kyiv national economic University named after Vadym Hetman, Director of the University history Museum (Ukraine, Kyiv), andr32_ukr@ukr.net

The micro–historical topics as a concentrated expression of the overall context of historical thread (the WWI's and Ukrainian War of independence's influence on the merchandising museum of Kyiv Commercial Institute)

The work of the Merchandising museum, the first museum economic profile in Ukraine, during the WWI and the Ukrainian War of Independence is studied in the article. The study is based on the archive materials introduced for the first time, which help to trace back all aspects of the museum's work and allow determining the filledness of the Ukrainian society's everyday life during the WWI and further revolutionary years.

The WWI's beginning complicated the material support of the teaching and learning process and the museum's work, nevertheless, it continued working, the collection had been growing. Museum's being evacuated to Saratov in autumn 1915 did more damage. During this time the museum was robbed for the first time and the collection suffered a loss from being moved. The period of the Hetmanate was the most favourable for the museum due to the help on the part of the state in the days of Ukrainian War of Independence.

Keywords: microhistory, the WWI, history of Ukraine in early XX century, merchandising museum of the Kyiv Commercial Institute.

Чуткий А. І., доктор історических наук, доцент, професор кафедри історії та теорії господарства, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, директор Музею історії університету (Україна, Київ), andr32_ukr@ukr.net

Микро–исторические темы как концентрированное выражение общего контекста исторического развития (влияние Первой мировой войны и украинской освободительной борьбы на Музей товароведения Киевского коммерческого института)

Изучается деятельность Музея товароведения Киевского коммерческого института, который был первым в Украине музеем экономического профиля, в годы Первой мировой войны и украинской освободительной борьбы. Исследование базируется на архивных материалах, которые впервые вносятся в научное обращение и помогают проследить составляющие деятельности этого музея и одновременно способствуют в деле реконструкции повседневной жизни украинского общества в тот период.

Установлено, что начало Первой мировой войны сразу же осложнило материальное обеспечение учебного процесса и деятельность музея, но он продолжал свою работу, в частности продолжалось его пополнение новыми экспонатами. Значительно больший вред принесла эвакуация в Саратов осенью 1915 г. Именно в это время музей подвергся первоначальному ограблению, а также существенно пострадали музейные коллекции от их перемещения. В годы украинской освободительной борьбы наиболее благоприятным для него был период Гетьманата в связи с возобновлением помощи со стороны государства.

Ключевые слова: микро–история, Первая мировая война, история Украины начала XX в., Музей товароведения Киевского коммерческого института.

* * *

УДК 94(477)–058.232.6«1918»

Ковальова Н. А.,
кандидат історических наук, доцент кафедри
українознавства, Український державний
хіміко–технологічний університет (Україна,
Дніпропетровськ), boriss2002@ukr.net

ПОВЕРНЕННЯ ПОМІЩИЦЬКОЇ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКИМ СЕЛОМ ПЕРІОДУ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО (1918 Р.)

Розглянуто проблему відносин поміщицтва і селянства у контексті «аграрної революції» в Україні в другій половині 1918 р. Метою дослідження є реконструкція механізму повернення майна та відшкодування збитків, яких зазнали землевласники в 1917 – на початку 1918 р.

Методи дослідження: історико–генетичний, історико–порівняльний, ретроспективний. Джерельну базу дослідження складають нарративні та документальні джерела (матеріали виконавчих, земельних, судових органів Української Держави).

У результаті дослідження встановлено, що друга половина 1918 р. стала соціальним реваншем землевласників за пограбоване селянами майно. Механізм повернення власності і відшкодування збитків спирався на вертикаль виконавчої влади і передбачав добровільне «примирення» селян з власниками, але виявився неефективним. Загострення відносин поміщиків з селянами набуло характеру протистояння і навіть війни.

Ключові слова: поміщики, селяни, пограбування, збитки, відшкодування, каральні експедиції.

Проблема врегулювання майнових та земельних суперечностей, зумовлених стихійними селянськими погромами восени 1917 – на початку 1918 рр., стала нагальною після відновлення приватної власності Українською Державою П. Скоропадського 29 квітня 1918 р. Для поміщиків настав період своєрідного соціального реваншу за пограбоване майно й розподілену селянами землю. Реставрація поміщицького землеволодіння і процес «примирення» селян із дідами склали реакційний етап «аграрної революції». З'ясування його досвіду має як науково–теоретичне, так і практичне значення для реалізації реформування аграрного сектору в сучасній Україні.

Проблема реставрації поміщицького землеволодіння у 1918 р. перебувала в центрі уваги радянських істориків й досліджувалася через призму каральних акцій гетьманського режиму [див., напр.: 1]. У сучасних працях проблему відносин селянства і влади у контексті

аграрної політики П. Скоропадського розкривають І. Еткіна, А. Зінченко, В. Лозовий, Р. Пиріг [2; 3; 4; 5; 6]. Окремі аспекти відносин селянства і влади в контексті селянського руху досліджено П. Захарченком [7]. Недостатньо з'ясованими залишаються питання, пов'язані з поверненням селянами влітку 1918 р. майна, відібраного у землевласників за попереднього політичного режиму. Враховуючи, що радянська історіографія досить детально описала каральні акції з повернення майна землевласників та репресії Гетьманату проти селянства, основну увагу у своєму дослідженні зосередимо на господарському аспекті відносин селянства й поміщицтва в процесі їхнього «примирення».

Метою пропонованого дослідження є реконструкція механізму повернення власності і відшкодування збитків землевласників у період Української Держави П. Скоропадського. Джерельну базу дослідження складають нарагивні та документальні джерела (документи виконавчих, земельних, судових органів Української Держави).

З відновленням приватної власності гетьманська влада намагалася розробити механізм повернення землевласникам конфіскованого майна та відшкодування збитків. У травні 1918 р. губернські, а потім і повітові старости видавали накази про повернення селянами майна землевласників та принципи їхнього замирення [8, с. 76–77; 9, с. 42–44, 74–75]. Накази повітових старост зачитували на сільських сходах [10, с. 282–284], за їх виконанням стежили також волосні народні управи. Подільський губернський староста 29 травня 1918 р. зобов'язав Гайсинського повітового старосту негайно з'ясувати склад колишніх земельних комітетів і змусити їх членів повернути протягом десятиденного терміну майно колишнім власникам або його описи у випадку розграбування [11, арк. 3–3зв]. Однак грошей для відрядження на місця повітові земельні комісії не мали. Коли наприкінці червня 1918 р. документацію волосних та сільських земельних комітетів було доставлено до Гайсинської повітової комісії, з'ясувалося, що документи «в повному непорядку» [12, арк. 23]. У деяких випадках члени земельних комітетів із зміною влади знищували документацію. Так вчинив Конотопський повітовий земельний комітет Чернігівської губернії, голова і секретар якого вивезли з собою справи земельного комітету. Секретар комітету С. Ленінський з 20 травня й до осені 1918 р. перебував у в'язниці за наказом повітового старости [13, арк. 2, 11].

При встановленні збитків апетити в землевласників були завищені (через інфляцію, відсутність деяких речей на ринку чи просто через бажання покарати селян). Хрестоматійним став приклад поміщика Ямпільського повіту Подільської губернії, що стягнув із селян 250 тис. крб. при вартості його майна в 150 тис. крб. [1, с. 120]. В 11 млн. крб. оцінила збитки Карлівського маєтку на Полтавщині його адміністрація, яка влітку 1918 р. для посередництва з селянами пропонувала призначити представником Міністерства земельних справ при маєтку колишнього особливого урядового комісара Центральної Ради І. Є. Місюру, який з квітня 1918 р. і вже в період Гетьманату доклав багато зусиль для повернення живого й мертвого реманенту [14, арк. 38–39]. Вимоги поміщиків у кілька разів перевищували розміри пограбованого в Сосницькому повіті Чернігівської губернії. Не погодився

зменшити контрибуцію за пограбування селянами Дунайцівської економії гетьмана П. Скоропадського глухівський староста [2, с. 259–260]. Самим землевласникам придбати потрібні для господарства речі, як згадував С. Чикаленко, навіть за політично стабільної ситуації і регулярного залізничного сполучення в серпні 1918 р. було неможливо: на селі були відсутні дошки, цвяхи, цегла, вапно, скло [15, с. 236].

Не всі поміщики чи орендарі поспішали в село за своїм майном. Згідно з інформацією волосного старшини, станом на 18 червня 1918 р. у 12 населених пунктах Кібилицької волості Гайсинського повіту Подільської губернії процес передачі власності чи хоча б переговорів з власником або уповноваженими ним особами відбувався лише в половині сіл. У другій половині власники були відсутні, а селяни очікували їх приїзду [16, арк. 117]. Передача власності не завжди відбувалася мирним шляхом. У Могилів–Подільському повіті 7 червня був обстріляний економ маєтку с. Татарисок. В інших селах, згідно з інформацією повітового коменданта, станом на 22 червня 1918 р. селяни повертали майно поміщикам, сплачували податки за 1917 і поточний рік. Настрій населення повіту характеризувався як зовні спокійний, але напружений [17, с. 163–165]. У с. Пагурцях Уланівської волості Літинського повіту Подільської губернії у ніч на 22 червня 1918 р. селяни підпалили будинок і клуню місцевого поміщика [17, с. 167]. В Ольгопільському повіті в липні 1918 р. у населення знаходилося не менше 1,5–2 тис. гвинтівок, 12–15 кулеметів. Відновлення маєтків тут відбувалося повільно, селяни ухилялися від примирення із поміщиками. Деякі землевласники відкрито заявляли про ризикованість і неможливість повернення до своїх маєтків і фільварків [17, с. 179–180].

Про побоювання повертатися до власного господарства в липні 1918 р. заявляв землевласник с. Краснопілки Гайсинського повіту Подільської губернії Б. Л. Ясенецький. Його господарство розміром 50 дес. землі навесні 1918 р. пограбували селяни: розділили й засіяли землю, спустили із ставка воду, вирубували ліс, на луках пасли худобу. Землю засіяв земельний комітет, співробітники якого, на думку землевласника, під час Гетьманату вели підпільну більшовицьку роботу. Серед 31 особи в списку, складеному землевласником «найшкідливішого елемента» в с. Краснопілки, 20 він вважав особливими злочинцями. 16 липня 1918 р. цей список був переданий для перевірки Гайсинському повітовому старості й австрійському комендантові м. Гайсина [18, арк. 14–14зв, 16–17]. Загалом на Поділлі за наказом губернського старости до літа 1918 р. було заарештовано й ув'язнено 336 селян, 156 з яких було вислано за межі України [3, с. 21].

Водночас селяни не поспішали з поверненням поміщицького майна. Гетьманська влада, яка захищала інтереси поміщиків, сприймалася ними як «панська» [5, с. 314], її заходи йшли урозріз з бажаннями селянства закріпити за собою розподілену раніше землю. На початку червня в деяких економіях Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії спостерігалось повторне пограбування майна. Не хотіли повертати пограбоване майно селяни в Олександрівському повіті. У Верхньодніпровському повіті вони поспіхом повертали розграбоване в економії майно в тих місцях, де розташовувалися австро–угорські війська [19, арк. 14зв,

56]. Неповорнення селянами майна до свого маєтку констатував 2 червня 1918 р. Харківський губернський староста П. І. Заліський [20, с. 30]. Селяни с. Литвинця Курилівської волості Канівського повіту на Київщині, за інформацією голови волосної управи від 11 червня 1918 р., ухвалили таке рішення: «Як всі селяни України повернуть те, що розбирали із економії, то і ми повернемо, бо ми не перші розбирали, то не ми перші і повернемо» [21, с. 109–110]. Як інформував голова волосної народної управи 17 червня 1918 р., неохоче повертали майно селяни в Хашеватській волості Гайсинського повіту на Поділлі [18, арк. 4–5зв]. Проскурівський повітовий староста на Поділлі в липні 1918 р. вимагав від сільських старост Ярмолинецької волості не пізніше ніж за три дні подати поміщикам або їх уповноваженим ухвалу сходу про примирення з поміщиком і домовитися про збір врожаю, погрожуючи залученням австро-угорських військ у випадку непокори [22, арк. 17].

У червні 1918 р. за допомогою Переяславського повітового старости зміг повернути частину свого майна й домогтися відшкодування решти від селян с. Війтівці Скопещької волості Переяславського повіту Полтавської губернії С. Д. Томачинський (сам мешкав у Києві і працював лікарем). Однак 3 серпня його садиба зазнала нападу озброєного загону, супроводжуваного місцевими селянами [23, с. 249]. 31 липня 1918 р. у с. Зарудді Кременецького повіту Волинської губернії натовп селян з навколишніх сіл (близько двох тис. осіб) вбив голову Кременецького відділу Союзу земельних власників С. А. Гуляницького, який за довіреністю графа Грохольського вів переговори з селянами щодо відшкодування збитків у маєтку Колодно. Селяни відмовилися надати загону міліції продовольство й фураж, а арешт старости підштовхнув їх до бунту. Австрійський загін спокійно спостерігав за селянською розпорою і не втручався, а потім заарештував 6–7 учасників виступу [24, с. 147–151].

Складними були відносини з селянами с. Китайгородки Катеринославського повіту і губернії землевласника І. В. Фрея. В січні – лютому 1918 р. селяни пограбували його маєток Софіївка Новопокровської волості Катеринославського повіту: за безцінок викупили худобу, розібрали господарські будівлі, а все майно поділили між собою. За зібраний урожай та засіяну землю вони теж не заплатили [25, арк. 108, 119]. Уже в червні – липні 1918 р. селяни почали сплачувати землевласникові кошти за хліб та інше пограбоване ними майно, здавати розібрану худобу [25, арк. 36, 47, 53–54, 86]. 15 (28) червня уповноваженими Китайгородського товариства було укладено договір про збір хліба технікою власника по 65 крб. за десятину в рахунок боргу за забраний селянами живий і мертвий реманент [25, арк. 95]. 4 серпня І. Фрей видав сільському старості розписку, що селяни скопили 146 дес. 723 кв. сажнів і списав з громади 9509 крб. 58 к. боргу [25, арк. 92, 112]. Деякі селяни, зокрема О. Штаб, свій борг у 990 крб. відпрацьовував в економії [25, арк. 99]. 29 червня І. Фрей зустрічався з 40 селянами, які мали записки від сільського старости про свою непричетність до розгрому маєтку, але не повірив їм і визнав всю Китайгородську громаду винною і зобов'язаною відшкодувати йому збитки. Він запропонував до 20 липня 1918 р. добровільно заплатити йому 170139 крб. 20 к. завданих збитків і відбудувати сільськогосподарські будівлі [25, арк. 108–109]. 16 серпня він звернувся до сільського старости

з проханням до дванадцятої години наступного дня повідомити, чи погоджується громада с. Китайгородки сплатити йому 105173 крб. 09 к. і виробити умови повернення збитків, погрожуючи передати справу щодо відшкодування збитків до комісії [25, арк. 103–103зв]. Далі, як свідчить лист Катеринославського повітового старости коменданту австро-угорських військ Чумаківського гарнізону від 7 вересня, справу І. Фрея було передано до Катеринославської повітової земельно-ліквідаційної комісії [25, арк. 115]. І. Фрей вирішив припинити господарювати й розпродати своє майно. У листі Китайгородському сільському старості від 27 вересня 1918 р. він попереджав мешканців Китайгородки, щоб ніхто з них не приходив купувати до його маєтку, бо їм, учасникам погрому, продавати нічого не будуть. Також цього дня він змусив селян сплатити в триденний термін 2485 крб. за самочинну оренду землі [25, арк. 118–119]. Восени 1918 р. землевласник Фрей був убитий – про це повідомив 18 листопада Державну варту Катеринославський губернський староста [26, с. 55].

Зловживання поміщиків при відшкодуванні збитків сприяли озлобленню селянства й посиленню його ворожого ставлення до поміщичства, що створювало на селі сприятливий ґрунт для антигетьманської агітації. Про це повідомляв 12 жовтня 1918 р. Подільського губернського старосту начальник освідомчого відділу [23, с. 271]. Гетьманська влада не звертала уваги на зміну психології селянських мас, яка відбулася за часів Центральної Ради та більшовиків [4, с. 99]. Розпори над селянством сприяли посиленню соціальної неприязні між поміщиками й селянами у випадку нової зміни влади. На Полтавщині у грудні 1918 р. селяни почали розстрілювати по квартирах своїх поміщиків та управителів за жорстоке ставлення до них [27, с. 182]. Отже, згідно з влучною характеристикою письменника В. Короленка, формувався «маятник класової помсти» («стихийної, сліпої і жорстокої»), який гойдався від одного політичного режиму до іншого [28, с. 120, 126–127, 130].

Висновки. Механізм відшкодування збитків, розроблений Українською Державою П. Скоропадського, був зорієнтований на добровільне повернення селянами забраного у поміщиків майна і спирався на органи виконавчої влади і сільського самоврядування. Однак документація земельних органів Центральної Ради була у незадовільному стані або взагалі відсутня і не сприяла поверненню поміщицької власності. Самі поміщики досить часто завищували свої збитки. Через це ефективність повернення власності в межах правового поля була досить низькою. Більш результативним було стягнення відшкодувань за допомогою військових команд. Однак військові частини, як каральні загоони, так і німецько-австрійські формування, ускладнювали відносини землевласників із селянами. Господарчий бік «примирення» селянства з поміщичством виявився у частковому поверненні майна власникам та появі нових конфліктів.

Список використаних джерел

1. Хміль І. В. Боротьба трудящого селянства України проти окупаційного режиму та внутрішньої контрреволюції (березень–червень 1918 р.) / І. В. Хміль // У боротьбі за Жовтень: зб. наук. пр. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 110–126.
2. Еткіна І. І. Реалізація аграрної політики Гетьманату П. Скоропадського в Чернігівській губернії / І. І. Еткіна // Проблеми

історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України, 2011. – Вип. XVIII. – С.256–264.

3. Зінченко А. Нариси історії подільського селянства: 1917–1930 рр. / А. Зінченко. – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2008. – 344 с.

4. Лозовий В. С. Аграрна політика уряду Павла Скоропадського і селянство / В. С. Лозовий // Київська старовина. – 2005. – №3. – С.94–106.

5. Лозовий В. С. Становлення влади гетьмана П. Скоропадського на селі і реакція селянства / В. С. Лозовий // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. Івана Огієнка, 2010. – Вип.3. – С.310–315.

6. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р. Я. Пиріг. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 335 с.

7. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П. Захарченко. – К.: Нічлава, 1997. – 188 с.

8. Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917–1920 гг.). Сборник документов и материалов. – Полтава: [Б. в.], 1957. – 226 с.

9. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.). Документи й матеріали. – Вінниця: Вінницьке обл. книжково-газетне вид-во, 1959. – 487 с.

10. Ярошенко І. Щоденник / І. Ярошенко // Мемуари та щоденники. Ч.1 / Джерела з історії Південної України. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2005. – Т.5. Кн.1. – С.261–320.

11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України). – Ф.1392. – Оп.1. – Спр.15.

12. Там само. – Спр.16.

13. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф.317. – Оп.7. – Спр.5199.

14. ЦДАВОВУ України. – Ф.999. – Оп.1. – Спр.20.

15. Чикаленко С. Х. Щоденник, 1919–1920 / С. Х. Чикаленко. – К.; Нью-Йорк: Вид-во імені Олени Теліги, 2005. – 640 с.

16. ЦДАВОВУ України. – Ф.2026. – Оп.1. – Спр.3.

17. Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): збірник документів та матеріалів. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 208 с.

18. ЦДАВОВУ України. – Ф.1392. – Оп.1. – Спр.7.

19. Там само. – Ф.4541. – Оп.1. – Спр.4.

20. Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции 1918–1920 гг. Сборник документов и материалов. – Харьков: Препор, 1973. – 323 с.

21. Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад. 1917–1920 рр. Зб. док. та мат. – Черкас: Черкаське обл. вид-во, 1957. – 303 с.

22. ЦДАВОВУ України. – Ф.433. – Оп.1. – Спр.6.

23. Документи до історії боротьби КП(б)У проти гетьмана та інтервентів // Літопис революції. – 1933. – №1–2. – С.233–281.

24. Борьба трудящихся Волыни за власть Советов (март 1917 г. – декабрь 1920 г.). Сборник документов и материалов. – Житомир: Житомирское обл. изд-во, 1957. – 480 с.

25. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.540. – Оп.1. – Спр.10.

26. Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918 – 1920 гг.): Документы и материалы. – Днепропетровск: Промін, 1968. – 358 с.

27. Чикаленко С. Щоденник (1918–1919). У 2-х т. / С. Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – Т.2. – 464 с.

28. Короленко В. Г. Земли! Земли! Мысли, воспоминания, картины / В. Г. Короленко. – М.: Советский писатель, 1991. – 224 с.

References

1. Hmil' I. V. Borot'ba trudyashhogo selyanstva Ukrayiny proty okupatsijnogo rezhymu ta vnutrishn'oyi kontrevolyuciyi (berezen'-cherven' 1918 r.) / I. V. Hmil' // U borot'bi za Zhovten': zb. nauk. pr. – K.: Nauk. dumka, 1981. – S.110–126.

2. Etkina I. I. Realizaciya agrarnoyi polityky Get'manatu P. Skoropads'kogo v Chernigivs'kij guberniyi / I. I. Etkina // Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2011. – Vyp. XVIII. – S.256–264.

3. Zinchenko A. Narisy istoriyi podil's'kogo selyanstva: 1917–1930 rr. / A. Zinchenko. – Vinnytsya: Derzhavna kartografichna fabryka, 2008. – 344 s.

4. Lozovyy V. S. Agrarna polityka uryadu Pavla Skoropads'kogo i selyanstvo / V. S. Lozovyy // Kyivs'ka starovyna. – 2005. – №3. – S.94–106.

5. Lozovyy V. S. Stanovlennya vlady get'mana P. Skoropads'kogo na seli i reakciya selyanstva / V. S. Lozovyy // Visnyk Kam'yanecz-Podil'skogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogiyenka. Istorychni nauky. – Kam'yanecz-Podil'skyj: K-PNU im. Ivana Ogiyenka, 2010. – Vyp.3. – S.310–315.

6. Pyrig R. Ya. Ukrayins'ka get'mans'ka derzhava 1918 roku. Istorychni narisy / R. Ya. Pyrig. – K.: In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2011. – 335 s.

7. Zaharchenko P. Selyans'ka vijna v Ukrayini: rik 1918 / P. Zaharchenko. – K.: Nichlava, 1997. – 188 s.

8. Trudjashhiesja Poltavshhiny v bor'be za ustanovlenie i ukreplenie Sovetskoj vlasti (1917–1920 gg.). Sbornik dokumentov i materialov. – Poltava: [B. v.], 1957. – 226 s.

9. Podillya v roky gromadyans'koyi vijny (lyutyj 1918 r. – grudень 1920 r.). Dokumenty j materialy. – Vinnytsya: Vinnyts'ke obl. knyzhkovovo-gazetne vyd-vo, 1959. – 487 s.

10. Yaroshenko I. Shhodennyk / I. Yaroshenko // Memuary ta shhodennyky. Ch.1 / Dzherela z istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny. – Zaporizhzhya: RA «Tandem-U», 2005. – Т.5. Кн.1. – С.261–320.

11. Tcentral'nyj derzhavnyj arkhiv vyshykh organiv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (dali – TsDAVOVU Ukrayiny). – F.1392. – Op.1. – Spr.15.

12. Там само. – Спр.16.

13. Tcentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrayiny (m. Kyiv). – F.317. – Op.7. – Spr.5199.

14. TsDAVOVU Ukrayiny. – F.999. – Op.1. – Spr.20.

15. Chykalenko Ye. H. Shhodennyk, 1919–1920 / Ye. H. Chykalenko. – K.; Nyu-Jork: Vyd-vo imeni Oleny Teligy, 2005. – 640 s.

16. TsDAVOVU Ukrayiny. – F.2026. – Op.1. – Spr.3.

17. Shidne Podillya v dobu Central'noyi Rady ta Get'manatu P. Skoropads'kogo (berezen' 1917 r. – grudень 1918 r.): zbirnyk dokumentiv ta materialiv. – Vinnytsya: O. Vlasjuk, 2008. – 208 s.

18. TsDAVOVU Ukrayiny. – F.1392. – Op.1. – Spr.7.

19. Там само. – F.4541. – Op.1. – Spr.4.

20. Har'kovshhina v period grazhdanskoj vojny i inostrannojo voennoj intervencii 1918–1920 gg. Sbornik dokumentov i materialov. – Har'kov: Prapor, 1973. – 323 s.

21. Trudyashhi Cherkashhy'ny v borot'bi za vladu Rad. 1917–1920 rr. Zb. dok. ta mat. – Cherkasy: Cherkas'ke obl. vyd-vo, 1957. – 303 s.

22. TsDAVOVU Ukrayiny. – F.433. – Op.1. – Spr.6.

23. Dokumenty do istoriyi borot'by KP(b)U proty get'mana ta interventiv // Litopys revolyuciyi. – 1933. – №1–2. – С.233–281.

24. Bor'ba trudjashhihsja Volyni za vlast' Sovetov (mart 1917 g. – dekabr' 1920 g.). Sbornik dokumentov i materialov. – Zhitomir: Zhitomirskoe obl. izd-vo, 1957. – 480 s.

25. Derzhavnyj arkhiv Dnipropetrovs'koyi oblasti. – F.540. – Op.1. – Spr.10.

26. Grazhdanskaja vojna na Ekaterinoslavshhine (fevral' 1918 – 1920 gg.): Dokumenty i materialy. – Dnepropetrovsk: Promin', 1968. – 358 s.

27. Chykalenko Ye. Shhodennyk (1918–1919). U 2-h t. / Ye. Chykalenko. – K.: Tempora, 2004. – Т.2. – 464 s.

28. Korolenko V. G. Zemli! Zemli! Mysli, vospomynaniya, kartiny / V. G. Korolenko. – M.: Sovetskij pisatel', 1991. – 224 s.

Kovalyova N. A., Ph.D., Associate Professor of Ukrainian History Department of Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine, Dnepropetrovsk), boriss2002@ukr.net

Giving landed estate back in Ukrainian village within the period of hetmanate of Pavlo Skoropads'ky (1918)

The problem of relationships between landowners and peasants in the context of «agrarian revolution» in Ukraine in the second part of 1918 is connected. The aim of the research is reconstruction of the procedure of giving property back and compensation the losses, got by the landowners in 1917 – the beginning of 1918.

Method of research: historio-genetic, comparative-historical, retrospective. The ground base of the investigation includes narrative and documentary sources (reports of executive, land and judicial authorities of Ukrainian State).

As a result the research established that the 2nd half of 1918 became social revanche of the landowners for their property robbery by peasants. The procedure of giving property back and compensation the losses rested on the vertical line of executive power and meant voluntary «conciliation» between peasants and landowners but was inefficient. Strained relations between landowners and peasants got a type of opposition or even war.

Keywords: landowners, peasants, robbery, losses, compensation, punitive expedition.

Ковалева Н. А., кандидат історических наук, доцент кафедри українознавства, Український державний хіміко-технологічний університет (Україна, Дніпропетровськ), boriss2002@ukr.net

Возвращение помещицкой собственности украинской деревней в период гетманата П. Скоропадского (1918 г.)

Рассматривается проблема отношений помещиков и крестьян в контексте «аграрной революции» в Украине во второй половине 1918 г. Целью исследования является реконструкция механизма возвращения имущества и возмещения ущерба, нанесенного землевладельцам в 1917 – начале 1918 г.

Методы исследования: историко-генетический, историко-сравнительный, ретроспективный. Источниковедческую базу исследования составляют нарративные и документальные источники (материалы исполнительных, земельных, судебных органов Украинской Державы).

В результате исследования установлено, что во второй половине 1918 г. наступил социальный реванш землевладельцев за ограбленное крестьянами имущество. Механизм возвращения имущества и возмещения ущерба был ориентирован на вертикаль исполнительной власти и предусматривал добровольное «примирение» крестьян с собственниками, однако оказался неэффективным. Вследствие обострения отношений помещиков с крестьянами наступило противостояние, и даже войны.

Ключевые слова: помещики, крестьяне, ограбление, ущерб, возмещение, карательные экспедиции.

* * *

УДК 94:627.85(282.247.32)(477)«192/197»

Горбовий О. А., лаборант навчально-наукового центру усної історії, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди» (Україна, Переяслав-Хмельницький), o.horbovyi@ukr.net

ПРОБЛЕМА ДНІПРОВИХ ПОРОГІВ ТА ДНІПРОГЕС (1920–1970–ТІ РР.): СТРАТЕГІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Запропоновано та проаналізовано 3 етапи трансформаційної стратегії вирішення проблеми порогів Дніпра. За період 1796–1920 рр. із близько 20 проектів було реалізовано лише два. Але був накопичений великий масив інженерно-технічних матеріалів, який свідчить про високий рівень теоретичного опрацювання проблеми. Зокрема, було розроблено кілька концепцій перекриття порожистого Дніпра. Ключовою їх відмінністю була кількість дамб: від 9 до 1. Дві із них отримали продовження у радянський період: із двома (І. О. Розов – В. Л. Ніколаї – М. В. Могилко) та однією (Ф. П. Моргузенков – І. Г. Александров) среблями. Перша зазнала оригінальної еволюції від розміщення дамб вздовж річки до їх будівництва вперек неї. Друга – суттєво розширилася та вивозмінилася від акцентування на зрошенні до пріоритету для гідроенергетики. Вона і була втілена у життя. Упродовж 1944–1980 рр. Дніпрогес зазнав відновлення та вагомій реконструкції.

Ключові слова: Дніпрогес, пороги, І. Г. Александров, М. В. Могилко, В. Л. Ніколаї.

Пороги Дніпра здавна ускладнювали суднопластво по річці. Створене у 1927–1932 рр. водосховище акумулювало водні ресурси, які забезпечили наскрізне річкове перевезення, виробництво гідроенергії, зрошення навколишніх територій. Однак, на сьогоднішній день деякі науковці воліють спустити дніпровські водосховища (в т.ч. і Дніпрогесу) з історико-культурних, екологічних та, частково, економічних міркувань. Опоненти ж вказують на їх велике господарське значення. Звідси виглядає доцільніше проаналізувати основні стратегії впливу людини на пороги: пристосування¹ та перетворення.

Ступінь розробки теми. Проблематика Дніпрових порогів та Дніпрогесу має багату та різноманітну історіографічну традицію. У обмежених рамках статті можливо згадати лише деякі праці: І. Н. Куземін [4],

¹ Зі спробою аналізу адаптивної поведінки на порожиному Дніпрі можна ознайомитися у статті: Горбовий О. А. Проблема Дніпрових порогів та Дніпрогес (1927–1932 рр.): стратегія адаптації / О. А. Горбовий / Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – Вип.37. – С.95–102.

В. М. Малишев [5], Й. Б. Файнбойм [11], І. О. Шовгенів [12] та багато інших.

Джерельна база роботи включає комплекс різнобічних матеріалів: проектні напрацювання [1; 6–7], спогади [3], роботи урядових комісій [2; 8–9].

Методологія. Стратегія трансформації порожиного Дніпра розкривається через системний аналіз процесів будівництва, відбудови та вдосконалення Дніпрогесу з використанням методу історизму та хронологічного методу. За особливостями реалізації трансформаційних ідей можна умовно виділити 3 етапи:

гідроенергетичне освоєння порогів (1920–1932 рр.) – проектування (в основному тривало впродовж 1920–1927 рр.) та будівництво Дніпрогесу: перша черга (1927–1932 рр.) та друга черга (1932–1938 рр.);

відбудова та реконструкція гідроелектричної (1944–1950 рр.) – відновлення та покращення діяльності гідроелектричної у дві черги (1944–1947 рр. та 1948–1950 рр.);

розширення гідроелектричної (1969–1980 рр.) – будівництво додаткових гідротурбін, нового шлюзу та реконструкція автодорожнього переходу.

Мета: проаналізувати етапи та основні концепції трансформаційних практик по відношенню до порогів Дніпра.

Завдання: визначити витоки головних концепцій шлюзування порожиного Дніпра; розглянути дебати навколо альтернативних поглядів на будівництво Дніпрогесу; ознайомитися із його післявоєнною реконструкцією.

Проблема дніпрових порогів довгий час вирішувалася за рахунок адаптивних логістичних практик: використання альтернативних суходільних маршрутів, огинання природної перепони волоками, возами чи залізницею, сплав через неї т.зв. «козацьким» ходом під час весняної повені. Останнє було можливим завдяки майже трьохсотлітній офіційній діяльності запорізьких лоцманів (1656–1932 рр.; 1775–1785 рр. – за вільним наймом). Їхні уміння та навички робили гранітні перешкоди умовно прохідними. Однак, час від часу висувалися ідеї, які ставили за мету штучне покращення умов суднопластва у порожиному Дніпрі.

Перші спроби розчистити пороги Дніпра відносяться ще до правління Петра І. Пошуки оптимального технічного вирішення проблеми Дніпрових порогів значно активізувалися з кінця XVIII ст., але вони носили здебільшого теоретичний характер. Загалом В. М. Малишев за період 1796–1920 рр. нараховує 20 технічних проектів (9 судноплавних (без урахування розробок інженерів Дефосса та В. Р. Руктешеля) та 11 судноплавно-гідроенергетичних), а також – кілька схем по зрошуванню степів Нижнього Придніпров'я [5, с. 91]. Із них лише дві розробки були втілені в життя: Франсуа де Воллана (1799–1807 рр.) та інженера Шишова (1833 р., 1843–1853 рр.). Перший виявився невдалим. Згідно з другим було дещо покращено Старий «козацький» хід та створено на лівому березі Новий хід, який дозволив продовжити навігацію на порогах приблизно на 1,5 місяця. Через його незручне по відношенню до природного фарватеру розміщення ним користувалися лише тоді, коли сплав природним ходом був уже неможливим. Комісії на чолі з інженерами М. Л. Лисовським (1893 р. або 1894 р.) та М. М. Герсевановим (1905 р.) привернули увагу до гідроенергетичного боку справи. У питанні шлюзуванні